

УДК 342.56

**ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ПИТАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ
СУДДІВСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ
ЯК КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЗАСАДИ ЄДНОСТІ СТАТУСУ СУДДІВ**

**THEORETICAL AND LEGAL ISSUES OF THE ORGANIZATION
OF SELF-GOVERNMENT IN UKRAINE AS THE CONSTITUTIONAL PRINCIPLES
OF THE UNITY OF THE STATUS OF JUDGES**

Пустовойт Т.В.,
*аспірант кафедри конституційного,
адміністративного та міжнародного права
Маріупольського державного університету*

У статті досліджується інститут суддівського самоврядування та його вплив на організацію й забезпечення єдності судової влади.

Ключові слова: суддівське самоврядування, судова влада, єдність, адміністрування.

В статье исследуется институт судейского самоуправления и его влияние на организацию и обеспечение единства судебной власти.

Ключевые слова: судейское самоуправление, судебная власть, единство, администрирование.

In the article the institute of judge self-government and his influence is probed on organization and providing of unity of department judicial.

Key words: judge self-government, department judicial, unity, administration.

Актуальність теми. Сучасні демократичні механізми організації судової влади покликані захищати суддівський корпус від негативних впливів і втручання у їхній правовий статус. На сьогодні ці механізми, окрім іншого, реалізуються через суддівське самоврядування як самостійну форму організації судової влади й статусу суддів. Цей правовий інститут є достатньо новим юридичним інструментом у побудові демократичної держави, а його теоретичне та практичне розкриття ще перебуває у процесі. Досліджуючи теоретичні питання організації й діяльності суддівського самоврядування, ми встановили, що цій проблемі присвячені праці провідних вітчизняних учених, таких як О.В. Білова, В.Д. Бринцев, В.В. Городовенко, В.В. Кривенко, М.І. Мельник, С.В. Прилуцький, С.Г. Штогун та ін.

Виклад основного матеріалу. У практичному сенсі варто зазначити, що правове регулювання суддівського самоврядування почало послідовно здійснюватися вже з перших кроків незалежної України. Так, спочатку це був Закон України «Про органи суддівського самоврядування» (1994 р.), потім Закон України «Про судоустрій України» (2002 р.).

Разом із тим із прийняттям у 1996 р. Конституції України (ст. 130 Основного Закону) було прямо встановлено, що для вирішення питань внутрішньої діяльності судів діє суддівське самоврядування.

На сьогодні ця конституційна засада безпосередньо розкривається Законом України «Про судоустрій і статус суддів» (2010 р.), де визначено, що до внутрішньої діяльності судів належать питання організаційного забезпечення судів і діяльності суддів, соціальний захист суддів і їхніх сімей, а також інші питання, що безпосередньо не пов'язані зі здійсненням правосуддя.

На сьогодні організаційними формами суддівського самоврядування є такі: 1) збори суддів місцевих судів, апеляційних судів, вищих спеціалізованих судів, Верховного Суду України; 2) конференції суддів відповідних судів; 3) ради суддів відповідних судів; 4) Рада суддів України; 5) з'їзд суддів України.

До завдань суддівського самоврядування належить вирішення питань щодо забезпечення організаційної єдності функціонування органів судової влади; зміцнення незалежності судів, суддів, захист від втручання в їхню діяльність; участі у визначенні потреб кадрового, фінансового, матеріально-технічного та іншого забезпечення судів і контроль за додержанням установлених нормативів такого забезпечення; вирішення питань щодо призначення суддів на адміністративні посади в судах у порядку, установленому законом; призначення суддів Конституційного Суду України; призначення суддів до складу Вищої ради юстиції та Вищої кваліфікаційної комісії суддів України в порядку, установленому законом.

Попри те, суддівське самоврядування має дієвий вплив на забезпечення єдності судової влади. Так, з'їзд суддів України обирає та звільняє суддів Конституційного Суду України; обирає членів Вищої ради юстиції (далі – ВРЮ) і приймає рішення про припинення їхніх повноважень; обирає членів Ви-

щої кваліфікаційної комісії суддів України (далі – ВККСУ).

Водночас заміщення таких адміністративних судових посад, як голова суду й заступник голови суду, відбувається на підставі подання відповідних рад суддів до Вищої ради юстиції.

У сучасних складних умовах вітчизняної політичної кризи, розбалансування законодавчої та виконавчої влади саме суддівське самоврядування мало б виступити тією основою, яка збереже цілісність судової влади. Проте з прийняттям Закону України «Про судоустрій та статус суддів» (2010 р.) інститут суддівського самоврядування був істотно обмежений. Так, судова реформа 2010 р. змінила систему органів суддівського самоврядування, порядок їхнього формування, засади представництва суддів у цих органах. Автори реформи назвали ці зміни «різким посиленням суддівського самоврядування відповідно до вимог експертів Ради Європи». Таке «різне посилення» суддівського самоврядування виявилось передусім у зміні скликання й порядку організації проведення з'їзду суддів України, який мав пройти за новим законом і вирішити багато кадрових питань, зокрема обрати суддів Конституційного Суду України, членів ВРЮ, членів ВККСУ. Якщо раніше ці функції виконувала Рада суддів, то за перехідними положеннями Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (п. 6) організація проведення наступного з'їзду суддів України була покладена на організаційний комітет з проведення з'їзду суддів України, який мав відбутися не пізніше ніж за 45 днів з моменту набуття чинності цим Законом. Було також передбачено формування з'їздом нового складу Ради суддів. Отже, на законодавчому рівні від організації проведення з'їзду суддів України було усунуто чинну на той час Раду суддів, а саму цю Раду фактично розформовано. Новим Законом було ліквідовано конференції суддів і ради суддів загальних місцевих та апеляційних судів Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва й Севастополя. Ці органи були організаційними формами суддівського самоврядування на обласному рівні та вирішували питання внутрішньої діяльності загальних судів, розташованих на відповідній адміністративно-територіальній одиниці. Натомість передбачено існування конференції суддів загальних судів і ради суддів загальних судів, які діють на рівні держави. До складу такої конференції входять по два судді від АР Крим, кожної області, міст Києва й Севастополя, шість суддів Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, один суддя Верховного Суду. Такий склад конференції об'єктивно не міг забезпечити, по-перше, належного представництва в ній суддів судів зазначених адміністративно-територіальних одиниць, по-друге, дієвого вирішення питань внутрішньої організації діяльності судів указаних адміністративно-територіальних одиниць.

Реформою змінено й порядок формування вищих органів суддівського самоврядування – з'їзду суддів України та Ради суддів України. До судової реформи 2010 р. ці органи формувалися за принци-

пом пропорційного представництва – кожна судова юрисдикція в них була представлена відповідно до кількості працюючих у ній суддів. Оскільки значну більшість суддівського корпусу становили судді загальних судів, то логічно, що їх представники переважали у складі вказаних вищих органів суддівського самоврядування.

Новий Закон установив інший порядок формування вищих органів суддівського самоврядування – за принципом рівного представництва від кожної судової юрисдикції. Так, ст. 125 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» передбачає, що делегати на з'їзд суддів України обираються конференцією суддів загальних судів, конференцією суддів господарських судів і конференцією суддів адміністративних судів за принципом рівного представництва від кожної з них по одному судді з кожної області, АР Крим, міст Києва й Севастополя. Від кожного вищого спеціалізованого суду обираються по три делегати. По стільки ж делегатів обирають судді Верховного Суду України та Конституційного Суду України. Змінено й процедуру обрання делегатів: якщо за попереднім законом конференції приймали такі рішення відкритим або таємним голосуванням, то за новим законом – делегати на з'їзд суддів України обираються лише шляхом відкритого голосування. Принцип рівного представництва було також передбачено і для формування Ради суддів України. Новий Закон установив, що обрання Ради суддів здійснюється з'їздом суддів України у складі 11 суддів, із яких по три представники мають бути від кожної конференції суддів і по одному представникові від Конституційного Суду України й Верховного Суду України.

Проти запровадження такого порядку формування вищих органів суддівського самоврядування заперечували парламентські експерти, убачаючи в ньому дискримінаційний характер стосовно суддів загальних судів. Таку саму позицію стосовно положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів», які регулюють питання представництва інтересів суддів загальних судів у діяльності вищих органів суддівського самоврядування в Україні, висловили 54 народних депутатів у конституційному поданні до Конституційного Суду України. Вони зазначали, що цими положеннями фактично передбачено, що 6 632 судді загальних судів на з'їзді суддів України та у складі Ради суддів України як вищих органів суддівського самоврядування в Україні, покликані вирішувати питання організаційного забезпечення правосуддя в судах, соціального та правового захисту суддів і членів їхніх сімей, будуть представляти вдвічі менше делегатів, ніж 2 290 суддів спеціалізованих судів (на день унесення конституційного подання за штатними розписами в Україні працювало 8 922 судді, із них 6 632 – у загальних судах, 1 171 – у спеціалізованих адміністративних судах, 1 119 – у спеціалізованих господарських судах). Такий підхід до формування вищих органів суддівського самоврядування, крім непропорційного представництва в них суддів судів різних юрис-

дикцій, призвів до істотного зниження в них рівня загального представництва суддів. Так, якщо до судової реформи судовий корпус у Раді суддів був представлений 77 суддями, то після реформи – усього 11. На порядок зменшилась кількість делегатів з'їзду суддів України. Так, якщо на VII з'їзд суддів (2005 р.) було обрано 515 делегатів, на VIII позачерговий з'їзд (2007 р.) – 348, на IX з'їзд (2008 р.) – 559, то на X позачерговий з'їзд (вересень 2010 р.) – 91, а на XI черговий з'їзд (2013 р.) – 96. Характерними рисами останнього з'їзду суддів України ЗМІ назвали мізерне представництво на ньому суддівського корпусу, повну лояльність до політичної влади, прогнозованість рішень і проведення за сценарієм, розробленим за межами судової влади [1].

Отже, можна зробити висновок про те, що інститут суддівського самоврядування набуває практичного сенсу і стає надійним гарантом самостійності судової влади й незалежності суддів лише за умови якомога ширшої та активної участі суддівського корпусу в його здійсненні. Законодавчі обмеження й звуження представництва суддівського корпусу в діяльності органах суддівського самоврядування створюють сприятливі умови для підпорядкування судової влади, зокрема, при вирішенні ключових питань її організації та здійснення.

Справді, однією із головних демократичних засад судової влади є те, що всі судді рівні між собою. При здійсненні правосуддя жоден суддя не має права будь-яким позапроцесуальним шляхом впливати на хід розгляду справи чи розсуд іншого судді. Саме презумпція рівності суддів вплинула на формування особливого механізму організації судової влади – суддівське самоврядування. Варто згадати, що ідейні основи самоврядування мають тисячолітнє коріння, починаючи з часів первісної, общинно-родової демократії. На сьогодні самоврядування як правовий інститут розглядається як тип соціального управління, за якого суб'єкт і об'єкт управління збігаються, тобто люди самі управляють своїми справами, спільно приймають рішення й діють з метою їхньої реалізації. Як одна з форм організації людського співіснування самоврядування базується на принципах **свободи, рівності й безпосередньої участі в правлінні** [2].

Отже, *суддівське самоврядування є первинною, прямою та безпосередньою формою участі всіх суддів у сфері організації й діяльності судової влади.*

Натомість похідними від суддівського самоврядування, тобто окремими інститутами організації судової влади, є *судове адміністрування* (управління) та *самоорганізація*. Саме шляхом суддівського самоврядування громада суддів (суддівське співтовариство) має «делегувати» чи «наймати» адміністраторів для оперативного управління, матеріально-технічного забезпечення і внутрішньої дисципліни в судових установах. Проте це не означає, що суддівське самоврядування мусить здійснювати керівництво органами судового адміністрування (управління). Хоча, маючи значні управлінські

повноваження та високий ступінь самостійності, органи судового адміністрування (управління) мають бути підконтрольні й відповідальні органам суддівського самоврядування.

Водночас вітчизняна доктрина ще перебуває у процесі розкриття сутності центральних інститутів судової влади, одним із яких є суддівське самоврядування. Зокрема, В.В. Кривенко визначає суддівське самоврядування як діяльність суддівського співтовариства, його окремих частин і їхніх представницьких органів, спрямовану на забезпечення належного функціонування судової системи, прав та інтересів суддів шляхом участі у вирішенні *управлінських* питань у межах і порядку, установлених законом [3]. На думку вченого, здійснення суддівського самоврядування є *частиною судового управління* [4]. Водночас В.В. Городовенко бачить цей правовий інститут як *форму життєдіяльності* судової влади, яка демонструє можливість *самостійного існування* судової влади на рівні з іншими гілками влади за допомогою різних засобів, передбачених законом, у тому числі й механізмів, наданих суддівському самоврядуванню. Учений визначає суддівське самоврядування як ланку в системі забезпечення незалежності судової влади, яка надає можливість суддям як носіям судової влади спільно вирішувати питання функціонування судової влади з метою забезпечення реального захисту прав і свобод громадян незалежним та неупередженим судом [5]. Натомість В.С. Стефанюк характеризував суддівське самоврядування як колективне вирішення професійними суддями питань внутрішньої діяльності судів, як своєрідну профспілку, яка повинна мати відповідні *повноваження й важелі* для розв'язання професійних проблем суддів, а також повноваження щодо перевірки ефективного та цільового використання бюджетних коштів. Саме суддівське самоврядування В.С. Стефанюк розглядав як єдиний механізм захисту професійних інтересів суддів [6]. Органи суддівського самоврядування повинні захищати передусім інтереси суддів, і вони створюються на протидію адміністративному керівництву, тим самим забезпечуючи баланс і рівновагу демократичності судової системи загалом [7].

Із позицій В.Д. Бринцева суддівське самоврядування є додатковим елементом внутрішньосистемного управління структурами судової влади й виконує функцію корпоративного контролю за суддівським адмініструванням [8].

Однозначне розуміння правової природи суддівського самоврядування має принципове значення при формуванні незалежної судової влади. На думку С.В. Прилуцького, суддівське самоврядування – це форма організації судової влади і статусу суддів [9]. При цьому принциповим убачається те, що не можна ототожнювати суддівське самоврядування із судовим управлінням (адмініструванням). Хоча така позиція має місце серед вітчизняних науковців і практиків [10].

Так, на думку Т.М. Марітчака, для покращення роботи органів суддівського самоврядування необ-

хідно надати їм для цього більше повноважень. Оскільки органи суддівського самоврядування – це не громадська організація, а визначений законодавством і Конституцією орган управління судами, то він для отримання реальних важелів управління повинен працювати на базі Державної судової адміністрації України, яка, як його постійно діючий виконавчий орган, повинна втілювати в життя всі його рішення. Також учений зазначає, що доцільно також покласти на органи суддівського самоврядування функцію призначення суддів на адміністративні посади, що забезпечить незалежність судових органів від виконавчої та законодавчої влади. Така пропозиція була реалізована Радою суддів України 31 травня 2007 р. (рішення № 50, у якому зазначено: «Раді суддів України призначати суддів на посади голів, заступників голів судів загальної юрисдикції та звільняти з таких посад (крім адміністративних посад у Верховному Суді України) до врегулювання цього питання в законодавчому порядку»). Цю ініціативу треба підтримати, закріпивши її законодавчо [11]. Так Т.М. Марітчак підтримує модель максимального зближення та взаємовпливу між суддівським самоврядуванням і судовим адмініструванням.

З цього приводу й на сьогодні є цінними застереження та висновки, зроблені В.Р. Завадським. Відомий судовий діяч минулої епохи вбачав першооснову суддівського самоврядування в загальних зборах суду, адміністративною протидією яким виступав голова суду як уповноважений виконавчої влади. На думку В.Р. Завадського, посилення одноосібної влади голови суду за рахунок влади загальних зборів суду не принесе користі судовій владі. Голова суду, безумовно, повинен володіти широкими правами щодо нагляду за діяльністю всіх органів суду (не виключаючи й суддів), але якою б не була великою щодо цього його влада, влада загальних зборів суддів усе-таки має залишатися вищою владою в суді.

Член суду охоче винесе на розгляд загальних зборів свого суду питання про недоліки запроваджене порядку, негативні явища в житті суду і про неправильні, на його думку, дії голови суду чи іншого судді. Проте з суб'єктивних причин цей самий суддя не повідомить про ті самі проблеми вищим органам чи вищому керівництву. Таке повідомлення до вищої інстанції, якби воно надійшло, невідворотно зіпсує будь-які стосунки суддів між собою, призведе до виникнення різного роду «партій» у суді, значно ускладнить взаєморозуміння й колегіальну роботу суддів. Зовсім інше значення має звернення до загальних зборів, члени яких кожен окремо є водночас і суддею, і свідком у заяві; така заява надасть винуватцю можливість пояснити свої дії, виправдати їх, а товаришам-суддям спільно, широко і принципово розглянути питання, а потім або визнати відсутність вини, або запобігти повторенню подібного в майбутньому, запобігти без розголосу, без скандалу (що швидше зближить суддів, аніж зіпсує їхні взаємини).

Нагляд вищих інстанцій через їхню віддаленість ніколи не зможе функціонувати так ефективно і з

таким успіхом, як ближчий, місцевий нагляд, а тому голова суду, який виключений з-під нагляду загальних зборів суду, по суті, є безконтрольним головою, який може роками бути безініціативним і навіть гальмувати діяльність суду.

За загальними зборами не можна визнавати права порушувати дисциплінарне провадження проти свого голови, але право порушення відповідальності немає нічого спільного з правом нагляду. Голова суду має право нагляду за діяльністю членів суду, не маючи водночас права порушувати щодо них дисциплінарне провадження; таке саме право повинно бути надано й загальним зборам суду щодо голови суду [12].

Отже, суддівське самоврядування й судове управління мають дуже тісний зв'язок і є суміжними взаємодоповнювальними інститутами в організації судової влади, проте це два самостійні правові явища із самостійним правовим змістом. Як зазначалось, самоврядування – така форма відносин, де суб'єкт і об'єкт управління збігаються, а при адмініструванні – суб'єкт і об'єкт управління різні.

Водночас неоднозначність у розумінні правової природи суддівського самоврядування негативно впливає й на практичний бік його здійснення.

На нашу думку, рівня дієвості суддівського самоврядування в Україні, а значить, і незалежності суддів можна досягнути шляхом утвердження повноважень органів суддівського самоврядування у ключових кадрових питаннях щодо оцінювання та кар'єрного зростання суддів, їхньої професійної етики й дисципліни. Зокрема, розгляд кандидатів на посади суддів і рекомендації їх для проходження конкурсу могли б здійснювати збори суддів місцевих та апеляційних судів. Саме відкритість і колегіальність розгляду майбутніх кандидатів на посаду судді – це шлях до демократизації й самостійності судової влади. Самі судді повинні захищати свою професію від проникнення до її лав негідних і, навпаки, підтримувати чесних та совісних людей. У зв'язку з цим доречним буде згадати вітчизняні історичні надбання часів Великої судової реформи 1864 р. Так, згідно зі ст. ст. 213–214 *«Учреждения судебных установлений»* (1864 р.), якщо в окружному суді чи судових палатах з'являлася вільна суддівська вакансія, у тому числі судового слідчого, негайно організовувалися загальні збори суду чи палати з участю прокурора для наради щодо кандидатів на ці посади з кола осіб, які відповідають вимогам, передбаченим цим статутом. Подання окружних судів і судових палат щодо кандидатів, які дали згоду вступити на посаду членів цих судів, надходили до міністра юстиції через старшого голову судової палати [13].

Обстоюючи ці законодавчі положення, С.І. Вікторський стверджував, що найкращим помічником верховної влади в питаннях добору та призначення суддів мають бути судові органи. У разі відкритті вакансії в тому чи іншому суді члени цієї судової колегії повинні самі обирати й рекомендувати кандидата. Так, учений зазначав: «Заміщення судових посад через судові

представлення потрібно визнати найкращим і таким, що найменше допускає вплив сторонніх і небажаних чинників; крім того, цей спосіб заміщення посад породжує й у самих кандидатів прагнення виправдати рекомендацію судової колегії» [14].

Водночас органи суддівського самоврядування як окремі форми судової колегії повинні мати право порушувати питання, що стосуються й безпосереднього правозастосування. Як відомо, у дореволюційній Росії мирові судді округу періодично збиралися на з'їзди для обміну досвідом, вироблення єдиного підходу до законодавства, а також для розгляду справ в апеляційному (простіших – у касаційному) порядку. З'їзд складав накази для мирових суддів, порушував щодо них дисциплінарне провадження [15].

Як бачимо, суддівське самоврядування в дореволюційній Росії відігравало самостійну роль при вирішенні важливих питань організації та діяльності судової влади, забезпеченні незалежності суддів.

Попри те, суддівське самоврядування має тісний зв'язок і дієвий вплив на самоорганізацію судової влади. З'їзд суддів України обирає та звільняє суддів Конституційного Суду України; обирає членів ВРЮ й приймає рішення про припинення їхніх повноважень; обирає членів ВККСУ.

Водночас заміщення таких адміністративних судових посад, як голова суду та заступник голови суду, відбувається на підставі подання відповідних рад суддів до ВРЮ.

Підбиваючи підсумок, варто зазначити, що в сучасних складних умовах вітчизняної політичної кризи, розбалансування законодавчої та виконавчої влади саме суддівське самоврядування має стати тією основою, яка збереже цілісність судової влади. Незаперечним є й те, що саме завдяки суддівському самоврядуванню корпус суддів останнім часом мав можливість обстоювати й захищати право громадян на незалежний суд.

Висновки. Узагальнюючи цю роботу, можна зробити такі висновки.

Передусім інститут суддівського самоврядування має забезпечувати єдність статусу суддів на тій підставі, що всі судді між собою мають бути рівними. Цей правовий інститут набуває практичного сенсу і стає надійним гарантом самостійності судової влади й незалежності суддів, лише за умови якомога ширшої та активної участі суддівського корпусу в його здійсненні. Законодавчі обмеження і звуження представництва суддівського корпусу в діяльності органів суддівського самоврядування створюють сприятливі умови для підпорядкування судової влади, зокрема, при вирішенні ключових питань її організації та здійснення.

Суддівське самоврядування як важливий демократичний інститут правової держави покликаний забезпечувати рівність суддів і єдність їхнього статусу. Разом із тим інститут суддівського самоврядування є спільним для всієї судової влади України (усіх її юрисдикцій), а у визначальних питаннях має забезпечувати єдність судової влади загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Судова реформа в Україні: поточні результати та найближчі перспективи : інформаційно-аналітичні матеріали до фахової дискусії на тему «Судова реформа 2010 р.: чи наближає вона правосуддя в Україні до європейських норм і стандартів?», 04 квітня 2013 р. – К. : Центр Разумкова, 2013. – С. 35–36.
2. Батанов О.В. Самоврядування / О.В. Батанов // Юридична енциклопедія : в 6 т. – К. : Укр. енцикл., 2003. – Т. 5 : П–С. – 2003. – С. 413–414.
3. Кривенко В.В. Суддівське самоврядування як елемент управління судовою системою України / В.В. Кривенко // Вісник Верховного Суду України. – 2006. – № 4 (68). – С. 6.
4. Кривенко В.В. Демократизація судової системи України: проблеми і перспективи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 / В.В. Кривенко. – Одеса, 2006. – С. 8.
5. Городовенко В.В. Роль органів суддівського самоврядування в забезпеченні незалежності судової влади / В.В. Городовенко // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 1. – С. 119.
6. Стефанюк В.С. Судова система України та судова реформа / В.С. Стефанюк. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – С. 40.
7. Штогун С.Г. Суддівське самоврядування як конституційна гарантія незалежності та недоторканності суддів / С.Г. Штогун // Право України. – 2004. – № 6. – С. 18.
8. Бринцев В.Д. Стандарти правової держави: втілення у національну модель організаційного забезпечення судової влади : [монографія] / В.Д. Бринцев. – Х. : Право, 2010. – С. 307.
9. Прилуцький С.В. Суддівське самоврядування / С.В. Прилуцький // Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю.С. Шемшученка. – К. : Юридична думка, 1998. – С. 864.
10. Білова О.В. Проблеми суддівського самоврядування в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / О.В. Білова. – Х., 2008. – С. 10.
11. Марітчак Т.М. Про судову реформу та органи суддівського самоврядування / Т.М. Марітчак // Вісник Верховного Суду України. – 2007. – № 8 (84). – С. 18–23.
12. Завадский В.Р. К вопросу о власти председателя суда / В.Р. Завадский // Журнал Министерства юстиции. – СПб. : Типография Правительствующего Сената, 1896. – № 6. – С. 61–62.
13. Учреждение судебных установлений. – СПб., 1864. – 65 с.
14. Викторский С.И. Русский уголовный процесс : [учебное пособие] / С.И. Викторский. – М. : Юрид. бюро «ГОРОДЕЦ», 1997. – С. 104.
15. Фойницкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства / И.Я. Фойницкий. – 4-е изд. – СПб., 1912. – Т. 1. – С. 343–351.